

GLAGOLJICA I ĆIRILICA

Najstariji slavenski spomenici pismenosti, osim *Freisinških listića* II, odreda su pisani ili *glagoljicom* ili *ćirilicom*. Kasnija sudbina dvaju slavenskih pisama nije bila jednaka: najstarija *ćirilica* bila je temeljem na kojem su se razvijali razni oblici ćiriličnih grafija sve do suvremenih kojima se služe Rusi, Ukrajinci, Bjelorusi, Srbi, Crnogorci, Makedonci i Bugari. *Glagoljica* je u prvim stoljećima slavenske pismenosti po rasprostranjenosti u najmanju ruku ravnopravna ćirilici, no kasnije ona će kontinuirano (do 1857) živjeti na dijelu hrvatskog narodnog prostora, a povremena njena javljanja na drugim stranama slavenskog svijeta bit će opet posljedica djelovanja hrvatskih glagoljaša (u XIV. i XV. st. »glagoljalo« se u praškom samostanu Emaus i u krakovskom predgrađu Kleparz).

Povlačenje glagoljice ne treba, a često se tako čini, dovoditi u vezu isključivo s osobinama toga pisma, s njegovom tobožnjom složenošću: latinica i ćirilica nisu je potisnule stoga što su bile jednostavnije i praktičnije, nego zato što je iza njih stajala veća moć, prije svega društvena i gospodarska.

IME

Povijesni izvori iz kojih crpimo svoja znanja o najstarijem razdoblju slavenske pismenosti uvijek govore o slavenskom pismu ne imenujući ga preciznije. Naziv *kurilovica* prvi put se spominje u ruskom zapisu novgorodskoga popa Upyra Lihog iz 1047. godine i taj se naziv u tom tekstu vjerojatno odnosi na glagoljicu. Naime, Upyr Lihi zapisao je na Proročkim knjigama s tumačenjem ove riječi: *Slava tebê, gospodi, jako spodobi mb napisati knjigy si is kurilovicê knjazu volodimiru novê gorodê knbžastju*. Budući da su spomenute Proročke knjige napisane ćirilicom, čini se vjerojatnim da izraz »iz kurilovice« zapravo znači »iz glagoljice«. Razumije se da to ne možemo držati sigurnim, ali među istraživačima slavenske starine nije malo onih koji misle da je predaja o Konstantinu–Ćiriliku kao autoru prvog slavenskog pisma bila vrlo jaka i da je u prvim stoljećima mogla njegovo ime vezati uz glagoljicu, a tek kasnije uz ćirilicu kada

Glagoljica			Ćirilica		Ime slova	Transliteracija
Obla	Uglata	Brojna vrijednost	Slovo	Brojna vrijednost		
Ɱ	Ɑ	1	А	1	azъ	a
Ɱ	Ɱ	2	Б	—	buky	b
Ɱ	Ɱ	3	В	2	vêdê	v
Ɱ	Ɱ	4	Г	3	glagoljo	g
Ɱ	Ɱ	5	Д	4	dobrê	d
Ɱ	Ɱ	6	Е	5	estъ	e
Ɱ	Ɱ	7	Ж		živêti	ž
Ɱ	Ɱ	8	С	6	zêlo	z
Ɱ	Ɱ	9	З	7	zemli	z
Ɱ	Ɱ	10	(L)I	10	iže	ī
Ɱ	Ɱ	20	И	8	(i)	i
Ɱ	Ɱ	30	Ѓ	—	(đervъ)	ǰ
Ɱ	Ɱ	40	К	20	kako	k
Ɱ	Ɱ	50	Л	30	ljudъje	l
Ɱ	Ɱ	60	М	40	myslite	m
Ɱ	Ɱ	70	Н	50	mašъ	n
Ɱ	Ɱ	80	О	70	onъ	o
Ɱ	Ɱ	90	П	80	pokoi	p
Ɱ	Ɱ	100	Р	100	rъci	r
Ɱ	Ɱ	200	С	200	slovo	s
Ɱ	Ɱ	300	Т	300	tvъdo	t
Ɱ	Ɱ	400	УѸ	400	ukъ	u

Glagoljica			Ćirilica		Ime slova	Transliteracija
Obla	Uglata	Brojna vrijednost	Slovo	Brojna vrijednost		
Ɱ Ɐ	Ɒ	500	Ф	500	frъtъ	f
Ⱳ	ⱳ	600	Х	600	hêrъ	h
ⱴ	Ⱶ	700	Ѡ	800	otъ	ō
ⱷ	ⱸ	800	Ѳ	—	šta	ê
ⱹ	ⱺ	900	Ц	900	ci	c
ⱼ	ⱽ	1000	Ѵ	90	črъvъ	č
Ɀ	Ⳁ		Ѣ		ša	š
ⳁ	Ⳃ		Ѥ		jerъ	ъ
ⳃ Ⳅ ⳅ Ⳇ			Ѧ ѧ Ѩ ѩ		jery	y
ⳇ	Ⳉ		Ѭ		jerъ	ь
ⳉ	Ⳋ		Ѯ		êtъ	ê
ⳋ	Ⳍ		Ѱ		ju	ju
			Ѳ		ja	ja
			Ѵ		je	je
ⳏ			Ѧ Δ	900	ęsъ	ę
Ⳑ			Ѩ		osъ	o
ⳑ			Ѭ		jęsъ	ję
Ⳓ			Ѯ		josъ	jō
ⳓ	Ⳕ		ⳕ	9	tita	th
			ⳗ	60	ksi	ks
			ⳙ	700	psi	ps
Ⳛ			Ѳ	400	ižica	î

je ona postala premoćnom po rasprostranjenosti. Sigurno je da su glagoljica i ćirilica jedna drugoj posuđivale ime. Na hrvatskom području se također naziv *ćurilica* upotrebljava za glagoljicu (u dubrovačkim dokumentima iz XIV. i XV. stoljeća popovi glagoljaši nazivaju se *presbyteri chiurilice*), a sve do u naše dane Poljičani (stanovnici između Splita i Omiša) svoje ćirilsko pismo zovu glagoljicom, kao što su to činili i njihovi preci.

Naziv glagoljica nastao je na hrvatskom tlu. Izveden je od glagola *glagolati* (= govoriti). Oblici toga glagola čuli su se izvanredno često kod obavljanja crkvenih obreda na prvom slavenskom književnom jeziku, a tekstove je katolički svećenik — glagoljaš — čitao iz knjiga pisanih osebnim pismom koje Franjo Glavinić još u XVII. stoljeću zove glagoljicom, ali termin *glagoljski* poznat je još od XVI. stoljeća.

POSTANAK ĆIRILICE

I površna usporedba kojeg od najstarijih ćirilicnih s kojim od suvremenih mu grčkih tekstova otkriva nam da je grčko uncijalno pismo bilo temeljem na kome se razvila ćirilica. Naziv uncijalni treba, po mišljenju većine, dovesti u vezu sa starorimskom mjerom: *uncia* = 2, 663 cm. Neki pak misle da je taj naziv u vezi s terminom *initialis*, tj. početno slovo. U svakom slučaju riječ je o svečanom pismu, s velikim uspravnim slovima koja stoje svako za sebe, tj. nisu međusobno povezana. Pokušaji da se dokaže kako je Kliment, Naum ili tko drugi autor ćirilice (koju je onda tako nazvao u čast Konstantinu—Ćirilu, svome učitelju) nisu dali rezultata. Poslije Metodove smrti (885) učenici Solunske Braće krenuli su u raznim smjerovima. Znamo da su Kliment, Naum i Angelarij već 886. stigli u Plisku — tadašnju bugarsku prijestolnicu. U Bugarskoj su tada u toku dva važna procesa: pokršćavanje i slaveniziranje. To će pomoći da učenici Solunske Braće dobiju podršku od kneza Borisa i njegova dvora za svestranu religioznu i kulturnu djelatnost. God. 893. održan je veliki državno—crkveni sabor u novoj bugarskoj prijestolnici — Preslavu. Na njemu je slavenski jezik proglašen službenim, a ćirilica službenim pismom, pa su se i glagoljični tekstovi prepisivali ćirilicom. Središtem takve djelatnosti postat će *Preslavska književna škola*. Kliment se ne slaže s takvom kulturnom politikom koja je u uvjetima slavensko—grčke dvojezičnosti imala i diplomatske namjere: prihvaćanje glagoljice značilo bi novo zaoštavanje odnosa s grčkim crkvenim i kulturnim krugovima, a samim time i s Bizantom kao državom koja je vršila snažan utjecaj na Bugarsku. Kliment odlazi u Ohrid, osniva tamo drugu poznatu školu, koja se doimlje kao protuteža Preslavskoj: ona će, naime, čuvati ćirilometodsku tradiciju, to znači i — glagoljicu. Naum u svemu tome sudjeluje, pa je teško takvu djelatnost najpoznatijih učenika Solunske Braće

povezati s tvrdnjom da je upravo jedan od njih autor ćirilice. Uostalom, kako je to ne jednom istakao E. Georgiev, a prihvatili svi značajniji suvremeni paleoslavisti, ćirilica nije rezultat pojedinačnog nadahnuća, nego povijesnog procesa u kome su sudjelovali mnogi, a početak mu je u onom nesustavnom bilježenju slavenske riječi grčkim i latinskim slovima, u pisanju »bez ustroenija« koje spominje Crnorizac Hrabar u svome traktatu *O pismenima*. To je proces poznat uostalom u brojnim slučajevima kada je narod na nižoj kulturnoj razini postupno apsorbirao kulturu susjednog superiornog naroda, i u tom procesu preuzimao i pismo, a poslije ga, kako ispravno tvrdi E. Georgiev, prilagođavao svome jeziku. Odgovoriti na pitanje tko je autor ćirilice značilo bi zapravo utvrditi tko je konačno uobličio rezultate dugogodišnjeg procesa. Ako je takav i postojao, ime mu danas ne znamo.

Znakove koje je preuzela iz grčkog alfabeta, ćirilica uopće nije mijenjala. Oni čine veći dio ćirilične azbuke, čak ih je 26. To su: а, в, г, д, е, з, љ, и, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ѡ/ѡ, ѕ, в, ф, џ/ѕ. Prvih dvadeset grafema označavalo je iste glasove kao i u grčkom jeziku, narednih pet upotrebljavalo se samo u posuđenicama iz grčkog jezika i za označivanje brojne vrijednosti a posebno je zanimljiv grafem ѕ. On je bio element jonskoga, ali nije ušao u klasični grčki alfabet, nego je samo u sustavu brojnih vrijednosti dolazio iza ε (= 5), a ispred ζ (= 7), tj. označivao je brojku šest. U glagoljici se uvijek ispred grafema ѡ (= z) nalazio grafem ѡ̄ (= dz) na mjestu kojega je u ćirilici (tek od XII. stoljeća) dolazio grafem ѕ. Tako je taj ćirilični grafem zadržao brojnu vrijednost koju je imao i u grčkom alfabetu, ali je poprimio novu glasovnu vrijednost, tj. /dz/, za razliku od jonskoga alfabeta u kome se on zvao *wau* i bilježio se njime suglasnik /w/.

Drugu veliku skupinu čine ona ćirilična slova kojih nije bilo u grčkom alfabetu. To su: Ѣ, ж, џ, ѣ, ѡ, ѣ, ѡ, ѡ̄ (ѡ̄), ѣ, ю, ѡ, ѣ, ѡ, ѡ̄, ѣ. Kako su načinjena ta slova? Neki istraživači tvrde da su nastala ugledanjem u druge, a ne u klasični grčki alfabet, drugi misle da su i ona nastala ugledanjem u taj grafijski sustav, samo što su napravljena kombiniranjem znakova iz njega, treći idu od slova do slova (od skupine slova do skupine slova) objašnjavajući njihovo podrijetlo. Za neke grafeme nije teško otkriti da su nastali kombinacijom elemenata:

$$\begin{array}{lll} \text{ѡ} = \text{I} + \text{д} & \text{ѡ̄} = \text{I} + \text{ѡ} & \text{ѡ̄} = \text{ѡ} + \text{т} \\ \text{ю} = \text{I} + \text{ѡѣ} & \text{ѡ̄} = \text{I} + \text{ѡ̄} & \text{ѡ̄(ѡ̄)} = \text{ѡ} + \text{I(И)} \\ \text{ѣ} = \text{I} + \text{ѣ} & & \end{array}$$

Kombiniranje elemenata je očito, ali valja uočiti da nam je, zasad, nepoznanica podrijetlo nekih elemenata koji ulaze u te kombinacije: ѡ, ѡ̄, ѡ̄, ѡ, ѡ̄, a njima se pridružuju i drugi grafemi iz spomenute druge skupine: Ѣ, ж, џ, ѣ, ѡ, ѣ. Većina tih slova (zapravo sva osim ѣ), po mišljenju nekih

istraživača, nastala su ugledanjem u glagoljična slova. Drugi misle da je proces bio obrnut: glagoljica je stilizirala te ćirilice grafeme.

POSTANAK GLAGOLJICE

Za razliku od ćirilice, glagoljica ne podsjeća ni na jedno poznato pismo s kojim se susrećemo. I ne samo na prvi pogled, nego ni nakon detaljnih analiza ne mogu se lako, jednoznačno i prihvatljivo uspostaviti veze između glagoljice i drugih grafija, pa ni onda, kao u slučaju nekih istočnih grafija, kada je opća slika na prvi pogled podudarna s glagoljicom. Razumljivo je stoga što je bibliografija radova o postanku glagoljice silno narasla. Mogli bismo reći da se u tako narasloj literaturi naziru tri polazišta u objašnjavanju geneze glagoljice:

- a) *egzogena* (polazišta koja za svaki glagoljični grafem traže uzor izvana u nekom drugom grafijskom sustavu)
- b) *egzogeno*–*endogena* (polazišta koja polaze od toga da se autor glagoljice ugledao u druga pisma, ali i da postoje elementi glagoljične strukture koji se ponavljaju, tj. iz jednoga glagoljskog grafema razvija ih se nekoliko)
- c) *endogena* (polazišta koja ne uzimaju u obzir poticaje izvana, nego traže grafički ključ glagoljice, tj. traže elemente od kojih su svi grafemi načinjeni i načine slaganja tih elemenata).

a) EGZOGENA

Logično je što se u pokušajima da se nađe uzor glagoljici najčešće pomišljalo na razne oblike grčkoga alfabeta. Najozbiljniji je bio onaj koji je tu slavensku azbuku vezao uz *grčko kurzivno pismo* VIII. i IX. stoljeća (lat. *cursivus* = tekući; kurzivno pismo je grafički pojednostavljen, nekaligrafski tip slova koja su međusobno povezana, nastao iz potrebe za bržim pisanjem). Oko dokazivanja te veze (grčki kurziv — glagoljica) osobito su se trudili engleski paleograf Isaac Taylor i hrvatski slavist Vatroslav Jagić, pa se u literaturi kadšto govori o Taylor–Jagićevoj teoriji. Izvođenja nekih grafema bila su uvjerljiva, ali takvih nije bilo mnogo. Stoga su ubrzo drugi istraživači (V. Vondrák, R. Nahtigal, F. F. Fortunatov, N. S. Trubecoj, J. Vajs itd.) pokušali dio glagoljičnih grafema objasniti ugledanjem u grčki alfabet, a dio ugledanjem u druga pisma: starožidovsko (u samarićanskoj varijanti), koptsko, hazarsko, sirijsko, gruzijsko, armensko itd. Rjeđi su bili pokušaji da se izvori glagoljice traže posve izvan grčke grafije. Spomenut ćemo pokušaj L. Geitlera da glagoljicu dovede u vezu s albanskim pismom, nastojanje Kl. Grubišića da migracije Gota i Slavena i njihove dodire pretpostavi kao odlučujuće za nastanak glagoljice; po nje-

mu, nastala je ona ugledanjem u poznati alfabet vizigotskoga biskupa Wulfile kojim je pisan čuveni *Codex argenteus* (danas u Uppsali) i koji je sastavljen oko 350. godine. Šezdesetih godina XX. stoljeća P. J. Černyh, V. A. Konstantinov i Lj. V. Čerepnjin pokušali su glagoljicu (a i ćirilicu) dovesti u vezu s nedešifriranim znacima nađenim u Pričrnomorju i s ciparskim slogovnim pismom, itd.

Treba reći da su neki glagoljični grafemi doista napadno slični grafemima iz kojega od spomenutih pisama i to se može pokazati na nekoliko primjera:

grč. ν: glag. Ϝ (Ϝ)	samar. 𐤮 (cade): glag. Ƶ (Ƶ)
grč. γ: glag. ϝ (ϝ)	samar. 𐤮 (shin): glag. 𐌶
grč. θ: glag. ϑ (ϑ)	kopt. 𐪎 (džandža): glag. 𐌶 (𐌶)

Nekoliko je, dakle, pisama, prema shvaćanjima tih istraživača, moglo poslužiti kao uzor. No ta tvrdnja ne može zadovoljiti ni prosječnu znatiželju jer, s jedne strane, i dalje ostaje nerazjašnjen postanak priličnog broja grafema, s druge strane sva ta objašnjenja kao da gube iz vida glagoljicu kao cjelovit grafijski sustav. Ipak, ta brojna istraživanja, malo-pomalo, rezultirala su spoznajom da je glagoljica autorsko djelo, rezultat individualnoga čina, da ju je stvorio pojedinac iz grčkoga kulturnog ozračja, kršćanin po svjetonazoru, talentirani filolog, znalac brojnih jezika. Malo stručnjaka danas sumnja da je to bio Konstantin–Ćiril.

b) EGZOGENO–ENDOGENA

Spoznaja da je jedan čovjek autor glagoljice pomogla je da se u njoj sve više počnu tražiti elementi sustavnosti i da se, bar jedan broj grafema, počne objašnjavati razvitkom unutar samog (glagoljičnog) grafijskog sustava. Tako se Thorvi Echkardt oslanjala na formalne i stilske elemente u svojim prosudbama, a sličnih je nazora i Josip Hamm. Temeljni stav tih istraživača je da se prvotna glagoljica sastojala od dva niza grafema: jedni su se razvili u sustavu (možemo ih zvati *endogenima*), drugi su u sustav uneseni izvana (možemo ih zvati *egzogenima*). Ako npr. uzmemo grafeme:

Ϝ i, ϝ ь, ϝ ь, ϝϜ y, ϝ i

uočavamo da su načinjeni od istih elemenata. Jedan je element, u ovom slučaju to je Ϝ, primaran, ostali su sekundarni, izvedeni iz njega.

Ovdje je, držimo, uputno podsjetiti na to da se brojni autori često pozivaju na mjesta u starim izvorima gdje se spominje da je Konstantin–Ćiril stvorio *novo* pismo i da pritom misle kako je izraz »novo« dokaz da je riječ o glagoljici jer ćirilica suviše podsjeća na grčko pismo da bi je tko smatrao novim grafijskim sustavom. Konstantin je znao za srednjovje-

kovno pravilo da se svaka nova civilizacija želi predstaviti i novom grafijom, a i planovi su mu bili vezani i uz područja na kojima bi prevelika sličnost s grčkim pismom samo otežala ostvarenje njegovih ciljeva. Stvorio je originalno pismo, ali originalnost tu ne valja shvatiti kao posvećenu odsutnost veze između glagoljice i onih pisama koja je Konstantin–Ciril poznavao. Prirodno je da pri tako složenom poslu nisu mogli ostati bez utjecaja ni njegov svjetonazor, ni njegovo znanje.

c) ENDOGENA

Finski slavist Georg Černohwostow izrazio je sredinom XX. stoljeća uvjerenje da glagoljici ne treba tražiti uzor niti u jednom od triju najpoznatijih pisama (grčkom, latinskom, židovskom) jer se Konstantin, poznati protivnik trojezične hereze, nije želio ugledati u te grafije. Po njegovu mišljenju, glagoljica je originalno pismo koje počinje križem (+), a i sva ostala slova temeljena su na kršćanskim simbolima. To su *križ* (simbol otkupljenja, sprava na kojoj je Krist bio mučen i umro; tako je spasio čovječanstvo, a križ je od znaka poniženja postao simbolom slave), *krug* (simbol vječnosti, predstavlja Božju savršenost i vječnost) i *trokut* (istostranični trokut simbolizira Trojstvo jer predstavlja cjelinu sastavljenu od tri jednaka dijela). Černohwostow se, dakle, pokušao uživjeti u Konstantinov način razmišljanja. Njegovo rješenje podijelilo je glagoljična slova na četiri skupine: prvaj je zajednički element križ, drugoj elementi križa, trećoj križ i krug, četvrtaj krug i trokut (odnosno elementi trokuta).

Iako su mnogi istraživači pokušali odrediti karakteristiku koja bi se mogla naći u svakom slovu, uspjeha nije bilo. Bugarin P. Ilčev u najnovije je vrijeme pokušavao dokazati da je taj »karakteristični element« crtica koja rotira oko vertikalne osi pod kutom od 90°, a rjeđe od 45°. Crtica ponekad završava kružićima — prepoznatljivim oznakama glagoljskoga pisma. Ipak, njegov pokušaj nije toliko zaintrigirao paleografe i druge zainteresirane koliko hipoteza njegova zemljaka V. Jončeva. Jončev je opisao kružnicu oko svakog slova i predočio nam mrežu u koju se može upisati svako glagoljično slovo. Tu mrežu čini spomenuta opisana kružnica koju četiri dijametra dijele na osam jednakih dijelova. Svako je slovo samo neki dio predstavljenog modela i svaki takav dio može se poistovjetiti s kružnim isječcima. Poticajno Jončevljevo razmišljanje već uvelike postaje polazištem za daljnja istraživanja.

Tim je istraživanjima zanimljiv prilog dao hrvatski filolog Slavomir Sambunjak, koji glagoljicu pokušava izvesti iz ukupnosti Konstantinova svjetonazora i životnoga iskustva.⁴⁴

⁴⁴ Slavomir Sambunjak, *Gramatofija Konstantina Filozofa*, Zagreb 1998.

JOŠ NEKE TEZE O POSTANKU GLAGOLJICE

Hrvatski paleoslavist Josip Hamm u svojim mlađim godinama zastupao je tzv. *gotsku tezu* o postanku glagoljice. Pošao je od toga da se u starim tekstovima uvijek govori o jednom pismu i da svi kojima se stari autori obraćaju očito znaju na koje se pismo misli. On također upozorava da je latinaško svećenstvo već u prvim desetljećima X. st. uplašeno zbog liturgije na slavenskom jeziku, a to znači da je ona već bila česta, tj. dosta proširena. Po Hammovu tadašnjem mišljenju između djelovanja Svete Braće i početka X. st. prošlo je premalo vremena da bi slavenska liturgija mogla biti tako raširena, tj. ona je morala postojati i prije Ćirila i Metoda. Tvrdio je da su Goti i Slaveni bili pripadnici tzv. Arijeve hereze (Arije je bio biskup aleksandrijski početkom IV. st. Tvrdio je da druga božanska osoba — Sin — ima početak. Njegovo je učenje osuđeno na crkvenim saborima u Niceji 325. i Carigradu 381. Protjeran je u Ilirik). Hamm je mislio da su Slaveni primili kršćanstvo od arijanskih Gota i nalazio je gotske elemente u slavenskim prijevodima biblijskih tekstova. Bit mišljenja mladoga Josipa Hamma vidi se iz ovoga navoda:

»Ja njegov postanak (tj. postanak glagoljskog pisma, S. D.) zamišljam ovako: Slaveni su na Balkanskom poluotoku našli ostatke arijanskih Gota koji su ih stali krstiti i obraćati na Arijevu nauku. Usporedno s krštenjem dolazi do stvaranja najstarije slavenske crkvene književnosti pisane pismom koje je sastavljeno na osnovi gotskog i runskog alfabeta. To je pismo koje mi danas zovemo glagoljicom. Kada je došlo do sastavljanja ove naše azbuke, ne može se danas točno odrediti, no sudeći po paleografskim svojstvima bilo je to negdje potkraj VI. stoljeća, a sastavio ju je neki arijanski svećenik koji je pored gotskog i slavenskog jezika dobro poznao i grčki jezik. Ovo se daje zaključiti iz toga što su najstarije starocrkvenoslavenske knjige prijevodi iz grčkog jezika, dok je gotski utjecaj bio više posredan, vezan uz prevodioca kojemu je gotski tekst bio bliži od grčkoga, mada je — zbog autoriteta što su ga imali grčki tekstovi — prevodio iz grčkih originala. Ime nam se njegovo nije dugo očuvalo, kao što nam se nisu očuvala ni imena sastavljača tolikih drugih alfabeti.

Iz svojega središnjeg dijela, koji treba tražiti na području današnje Bosne i Hercegovine, stala se glagoljica zajedno sa slavenskom službom širiti na Istok (Makedonija, zap. Bugarska) i na Zapad (Dalmacija i Hrvatsko primorje s otocima), gdje se tolerirala sve do početka X. stoljeća, a to jamačno zato što je u tim krajevima za vremena bila dovedena u sklad s učenjem Zapadne crkve.«⁴⁵

U Hrvatskoj, rijetko i drugdje, puno je simpatija, osobito među laicima, uživala tzv. *jeronimska teorija*. Njezina je bit u tome da tvrdi da je autor glagoljice Sveti Jeronim, što bi značilo da je to pismo znatno starije od

⁴⁵ Navod je iz teksta *Glagoljica i Sv. Braća*, Hrvatska smotra 7/1939, str. 437. Zainteresirane upućujem na taj tekst i na tekst istog autora: *Postanak glagoljskoga pisma u svjetlu paleografije*, Nastavni vjesnik 46/1937–38, str. 39–61. Drukčija stajališta iznio je profesor Hamm u svojoj *Staroslavenskoj gramatici* (Zagreb 1947, 1958, 1963).

Konstantina–Ćirila. Glavno uporište teorija je nalazila u hrvatskoj predaji i u pokušajima da se neke Jeronimove rečenice shvate tako da on govoreći o svome jeziku ne misli na latinski. Takvo tumačenje Jeronimovih tekstova još je 1861. uvjerljivo otklonio Franjo Rački u djelu *Pismo slovjensko*. Što se pak tiče hrvatske predaje, valja naglasiti da se ime prevoditelja Vulgate prvi put u vezi s glagoljicom spominje u reškriptu (otpisu) pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu (1248) i ponavlja se praktično do XIX. stoljeća. U spomenutom popisu papa kaže za glagoljicu da je to pismo »za koju kler one zemlje tvrdi da je od Sv. Jeronima«. Iz te je formulacije jasno da papa u to mišljenje nije uvjeren jer bi inače rekao da je riječ o pismu koje je sastavio Sv. Jeronim. Glagoljaši su se, kako to slavistika dugo i opravdano tvrdi, autoritetom zapadnoga crkvenog oca htjeli zaštititi od neprestanih prigovora da nisu »pravi« sinovi Rimske crkve. Jer ne treba zaboraviti da je Sveti Jeronim živio u četvrtom stoljeću i da je otada do 1248. prošlo više od 800 godina te da u tih osam stoljeća nitko nigdje nije zabilježio da bi on imao kakvu vezu s glagoljicom.

Danas nemamo pravih pristaša jeronimske teorije u užem smislu, tj. više nitko ne tvrdi da bi Sveti Jeronim bio autorom glagoljice. No u pojedinim povijesnim trenutcima dolazi do oživljavanja teze da je glagoljica iskonsko hrvatsko pismo: po jednim Sveta Braća su samo proširila tu hrvatsku vrednotu po slavenskom svijetu, po drugima Sveta Braća nemaju s tim pismom nikakve veze. U naše doba najpoznatiji je zagovaratelj hrvatskoga podrijetla glagoljice franjevac trećoredac Marko Japundžić koji drži da imamo, kao i svi slavenski narodi, razloga slaviti Slavensku Braću, ali da izum glagoljice ne treba s njima povezivati. On kaže:

»Kada su se Sveta Braća odlučila za tešku misiju, trebalo je već unaprijed odrediti i obred kojim će se služiti, i jezik i pismo. Kao Bizantincima najnaravniji im je bio bizantski obred i, prema tome, narodni jezik onoga kraja u koji idu, jer grčki ionako ne bi nitko razumio. No pismo? Sv. Braća, kao visoki državni činovnici, morali su poznavati hrvatske krajeve, barem one što su tvorili bizantsku temu Dalmaciju (otoci, neki gradovi, dio zapadne istarske obale)... Prema tome, i Sv. Braća moraju poznavati hrvatske crkvene prilike, hrvatsku liturgiju i pismo. Dapače, nije isključeno da su glagoljicu mogli već upoznati u Solunu, gdje je bilo mnogo Slavena i gdje su naučili i slavenski jezik. Pretpostavivši, da su tamošnji Slaveni imali neku stalnu kulturu, živeti u kulturnoj sredini, vrlo je lako mogla, izravno ili neizravno, glagoljica prodrijeti u Makedoniju, jer je i ona, kao i dalmatinska tema, spadala u Bizant. Prema tome, odluka za glagoljicu nametala se sama po sebi. Uzmemo li u obzir neprestane napadaje latinskoga svećenstva na bizantski obred, Ćiril se morao vrlo brzo odlučiti i na zapadni obred. Gdje će naći predložak za svoje liturgijske knjige? I opet u Hrvatskoj.«⁴⁶

⁴⁶ Marko Japundžić, *Tragom hrvatskoga glagolizma*, Nova i vethaja, 5, Zagreb 1995, str. 82–83. Iz te knjige može zainteresirani čitatelj upoznati stavove Marka

Za primjeren pristup problematici dobro je pročitati tekst Radoslava Katičića⁴⁷ koji polazi s utemeljenih polazišta:

- a) Ideološka opredjeljenja i politička usmjerenja igraju određenu ulogu i u znanstvenom životu, ali su posve bezvrijedna kao razlozi za prihvaćanje ili odbacivanje znanstvenih mišljenja.
- b) O postanku i starosti glagoljice te o tome kako se ona našla u Hrvata može se i mora se i dalje raspravljati jer nema takvih pouzdanih znanja koja bi to pitanje skinula s dnevnog reda.

U zaključku svojega teksta profesor Radoslav Katičić, uz ostalo, kaže:

»Pokazuje se tako da do sada nisu izneseni valjani razlozi da se ospori tumačenje vrela najstarije ćirilometodske književnosti po kojemu se iz njih saznaje da je glagoljicu nadahnuto izumio Konstantin Filozof 863. u Carigradu. Treba se primiriti pri takvom shvaćanju. Treba se primiriti pri njem, ali, dakako, ne kao o konačno i neoborivo dokazanom, nego kao za sada i do daljnjega daleko najvjerojatnijem. Tako ga treba i usvijestiti u našoj kulturi i naobrazbi.«⁴⁸

PITANJE PRVENSTVA

Pitanjem koje je pismo starije bavi se slavenska filologija (i druge discipline) već dva stoljeća. Sve do naših dana mislilo se da će odgovor na pitanje koje je pismo stvorio Konstantin ujedno biti i odgovor na pitanje koje je pismo starije. Danas, kao što smo već spominjali, rijetko tko sumnja da je Konstantin–Ćiril stvorio glagoljicu. Ipak, pitanje o prvenstvu nije posve iščezlo, mada gotovo svi drže, što se vidi i iz radova znanstvenog i iz radova udžbeničkog karaktera, da je glagoljica starija. Bugarski slavist Emil Georgiev, međutim, tvrdi da je ćirilica starija, mada se potpuno slaže s mišljenjem da je Konstantin stvorio glagoljicu!

Kad bi postojala znatnija vremenska razlika u javljanju ćiriličnih i glagoljičnih spomenika, to bi dalo odlučujuću prednost pismu na kojem se natpisi i zapisi javljaju ranije. No, i glagoljični i ćirilični spomenici javljaju se, »kao za inat« (J. Hamm) u isto vrijeme (zadnja dva desetljeća X. st.).

Druga je velika mogućnost da se dođe do rješenja koje neće ostavljati sumnje da se utvrdi kako se glagoljica ugledala u ćirilicu ili obrnuto. Stoga su mnogi pokušavali objasniti narav odnosa između dviju azbuka,

Japundžića. Ukoliko se želi upoznati sa zamjerkama koje se tim stavovima upućuju, može pročitati tekst Radoslava Katičića *Uz pitanje o postanku i starosti glagoljice*, Herigonjin zbornik, *Croatica* 42–44, Zagreb 1996, str. 185–198.

⁴⁷ Vidi bilješku 45.

⁴⁸ R. Katičić, nav. dj., str. 198.

ali slaganja ni u tom pogledu nije uvijek bilo, a ni danas ga nema. Neslaganja se tiču i načelnih stavova i tumačenja nastanka pojedinih grafema. Pokazat ćemo i jedno i drugo na primjerima.

J. Hamm polazi npr. od činjenice da je ćirilica velikim dijelom preuzela znakove grčkog uncijalnog pisma. Da se glagoljica, smatra on, ugledala u ćirilicu, njezina bi slova podsjećala na grčku uncijalu. Tome, međutim, nema ni traga. Emil Georgiev, pak, upozorava na činjenicu da ćirilica preuzete grafeme nikad ne mijenja i da nije vjerojatno da se samo kod preuzimanja iz glagoljice postupalo drukčije.

Za tumačenja pojedinačnih grafema pomislilo bi se da ostavljaju manje prostora domišljanjima. Ipak, nije lako reći ima li pravo npr. Jevtimij Karski kada glagoljsko Ψ izvodi iz ćiriličnoga Ψ ili pak Nikolaj Trubeckoj koji tvrdi da je proces tekao obrnuto. Tako je to i kada se uspoređuju Ψ i ψ ; Ψ i ψ itd. Ima pravo Leszek Moszyzski kad upozorava da uvijek treba voditi računa o tome da se ova diskusija vodi samo o određenoj skupini grafema. Doista, teško je braniti hipotezu kako je samo ta slova (koja označavaju glasove kojih nije bilo u grčkom) Konstantin preuzeo iz ćirilice, a sva ostala pripisati njegovom poznavanju drugih pisama ili njegovoj stvaralačkoj inventivnosti. Čini se logičnijom pretpostavka da su tvorci ćirilice, nemajući uzore za spomenuta slova u grčkom, preuzimali iz glagoljice i uređivali ih prema stilu grčke uncijale.

Glagoljična i ćirilična slova imala su i brojnu vrijednost. Kada su bili u toj funkciji, slova su bila »okićena« točkama i(li) titlama, npr.:

1	· $\bar{\Psi}$ ·	· $\bar{\Delta}$ ·
12	· $\bar{\Psi}^{\bar{\Psi}}$ ·	· $\bar{\Gamma}$ ·
223	· $\bar{\Omega}\bar{\delta}\bar{\Psi}$ ·	· $\bar{\Sigma}\bar{\Gamma}$ ·

Već i tih nekoliko primjera pokazuje da su se ćirilica i glagoljica razlikovale po brojnom sustavu, pa su istraživači i u tome vidjeli mogućnost da se približe rješenju pitanja koje je pismo starije. Razlike se, najkraće, mogu svesti na ovo: glagoljica bilježi brojnu vrijednost dosljedno, tj. brojna vrijednost svakog njezina grafema točno odgovara njegovu mjestu u abecedi (od a do \check{c}). Prvih devet slova označavaju jedinice, drugih devet desetice, trećih devet stotice, a slovo \check{c} tisuću. Trubeckoj je pretpostavljao da je u protoglagoljici slijedila i četvrta skupina od devet slova (počev od \check{c}) koja je označavala tisućice. Kod ćirilice je drukčije jer se ona posve držala grčkog alfabeta, pa u njoj slova koja označuju posebne slavenske glasove ili nemaju brojne vrijednosti (b , \check{z} , \check{c} , \check{s} , \check{v} , \check{y} , \check{e}), ili imaju brojnu vrijednost onih grčkih slova koja su im po obliku bila nalik (\check{c} , \check{e}). Ćirilica je, kao što smo već spominjali, imala i grafeme koji su se i u klasičnom grčkom alfabetu upotrebljavali samo za bilježenje brojne vrijednosti (to su tzv. episemoni).

Iz svega toga proizlazi da je Konstantin–Ćiril, uređujući glagoljicu, domislio i njezin brojni sustav. Je li to ujedno argument u prilog prvenstva glagoljice, teško je reći s obzirom na to da se pitanje o prvenstvu, kao što smo spominjali, odvojilo od pitanja o autorstvu Konstantina–Ćirila. Po svojoj dokaznoj snazi sličan je i argument prostornoga protega glagoljice, tj. spomenika njome pisanih. Oni su povezani s Moravskom, Panonijom i Hrvatskom, dakle s područjima gdje su djelovala Solunska Braća osobno ili pak njihovi prvi učenici.

Među argumentima koji, po mišljenjima istraživača, govore u prilog veće starosti glagoljice, i to bez obzira na to hoćemo li ili nećemo pitanje prvenstva odvojiti od pitanja autorstva, jesu i ovi:

- a) Spomenici pisani glagoljicom u pravilu su primjetljivo arhaičniji po jeziku nego oni koji su pisani ćirilicom.
- b) U spomenicima koji su pisani ćirilicom sreću se pojedina glagoljska slova, riječi ili rečenice, što svjedoči o tome da je tekst prepisan iz glagoljice. O tome nam svjedoče i pisarske pogreške. Npr. u *Savinoj knjizi* nalazimo oblik АЗОΙΚОМЪ umjesto АЗЫΙΚОМЪ. Ako pretpostavimo da je tekst prepisan s glagoljičnog predloška, pogreška postaje jasnom: Ѡ pišu se u glagoljici ꙖꙖ, a Ꙗ se piše ꙖꙖ. Sličnost glagoljskih grafema Ꙗ i Ꙗ uvjetovala je pogrešku. S druge strane, ćirilični zapisi u glagoljičnim tekstovima redovito su novijega datuma, mada je L. Moszyzski ustanovio da je jedna od čak osam (!) ruku koje su dopisivale ćirilicom u glagoljičnom *Zografskom evanđelju* bila ruka pisara glagoljičnog teksta. Dakle, događa se to i u vrijeme kanonskih spomenika, što onda znači da bi odnos koji nam sugeriraju sačuvani tekstovi mogao, pronalaženjem novih, biti i izmijenjen.
- c) Sačuvani su nam i neki *palimpsesti*, tj. rukopisi na pergameni s koje je skinut jedan tekst da bi se mogao pisati drugi. Sačuvani nam palimpsesti pisani su odreda ćirilicom, a suvremena fototehnika ispod ćiriličnog teksta otkriva prethodno skinuto glagoljsko pismo. Ipak, misli J. Hamm, valja i tu biti oprezan: nijedan infracrvenim zrakama otkriveni glagoljski tekst nije stariji od poznatih nam glagoljičnih i ćiriličnih rukopisa. Rekli bismo da, mada oprez nije naodmet, poznati nam palimpsesti sugeriraju jedan odnos među slavenskim pismima i da u tom valja tražiti dokaz u prilog većoj starini glagoljice, a ne u tome što bi koji skinuti rukopis svojom starinom riješio pitanje prvenstva.
- d) Poznati Hrabrov spis *O slovima* izričito kaže da bi slavenski književnici na pitanje tko im je sastavio pismo i knjige preveo odgovorili (svi!) da su to učinili Konstantin i brat mu Metod. To znači da je Konstantinovo pismo smatrano prvim slavenskim pismom. Od-

govor da ćirilica nije mogla biti tretirana kao slavensko pismo zbog svoje sličnosti s grćkim alfabetom ne može posve zadovoljiti jer Hrabru nisu nepoznati pokušaji pisanja slavenske riječi grćkim i latinskim slovima: on to pisanje zove pisanjem »bez reda«. To bi moglo znaćiti da povijesni proces oblikovanja ćirilice još nije toliko uznapredovao da bi se, u trenutku nastanka glagoljice, mogla smatrati zasebnim grafijskim sustavom.

FAZE OBLE GLAGOLJICE

Glagoljicu koja se od nastanka toga pisma pa do XII. stoljeća upotrebljavala u Moravskoj, Panoniji, Ćeškoj, Bugarskoj i Hrvatskoj nazivamo *oblom* jer je krućić jedan od temeljnih elemenata toga pisma, ali oble su i spojnice koje povezuju elemente. U literaturi se stidljivo probija mišljenje da obla (makedonska, bugarska) glagoljica nije starija od *uglate* (hrvatske), nego da su obje nastale otprilike u isto doba, a uoćava se i tzv. *trokutasta glagoljica*. (Termin je u našu paleoslavistiku uvela Marica Ćunćić). Ipak, većina i dalje vjeruje da je razvoj tekao od oblih preko poluoblih do uglatih oblika.

Za oblu glagoljicu obićno se pretpostavljaju ćetiri faze:

- a) *Solunska* (860–863) koja nam nije zasvjedoćena u tekstovima, nego je pokušavamo rekonstruirati iz abecedarija i osobina saćuvanih u kasnijem razdoblju. Drži se da dvojni znaci za *i* i *o* nisu imali nikakve funkcionalne vrijednosti, a da su *šta* i *đervъ* oznaćavali meko *t'* i *d'* jer su se tako u solunskoj okolici izgovarale kontinuante praslavenskih **tj*, **dj* u to doba.
- b) *Moravsko–panonska* faza (863–885) pokriva vrijeme neposrednog djelovanja Konstantina i Metoda. Donijela je neke promjene u glagoljskoj grafiji. Pojavilo se tzv. *paukasto h*, koje se naziva *hbmъ* (od pragerm. **hulma–*). Mareš misli da se radilo o zvućnom *h*. Druga je novost pojava još jednoga grafema za */f/* — uz već poznato Φ i Φ , što je već izravna posljedica moravske fonetike kojoj je bilo bliže labio–dentalno latinsko »f« nego bilabijalno grćko *ph*. Osim toga, kontinuante praslavenskoga **tj*, **dj* bile su na moravskom tlu *c'*, *z'* (*svec'a*, *mez'a*) pa su se i biljećile grafemima za te foneme. Tako je grafem *šta* ostao posve nezaposlen, a *đervъ* se upotrebljavao samo u posuđenicama iz grćkoga (*anđelъ*). O toj fazi govore nam posredno *Kijevski listići*.
- c) *Ćešku fazu* (885–1097) nije lako rekonstruirati: samo bismo *Praške listiće* mogli smatrati njezinim predstavnikom jer su prepisani vjerojatno u Sazavskom samostanu. Poslije Metodove smrti (885)

dio njegovih učenika skrio se u Češku čiji se knez Borivoj krstio nešto prije Metodove smrti. Tamo je glagoljica, sve do protjerivanja slavenskih svećenika (1097), služila ne samo u bilježenju liturgije, nego i za prve zapise na češkom jeziku.

- d) *Ohridska faza* (886–XII. st.) započela je dolaskom Ćirilovih i Metodovih učenika, a završila se u XII. stoljeću kada ju je potisnula ćirilica. Bila je ona pismom *Ohridske književne škole*. Smatra se da je od solunskog vremena do ohridske faze na makedonskom tlu došlo do promjene u realizaciji kontinuenata praslavenskih **tj*, **dj* i da su se oni sada izgovarali kao *št*, *žd*. Tako je grafem *šta* (koji se tako i počeo zvati u ovoj fazi) označavao *št*, ali *đervъ* nigdje ne označuje *žd* koje se piše dvočlano, a *đervъ* utvrđuje svoju vrijednost iz moravskog razdoblja i novosti u njegovu realiziranju dogodit će se tek na hrvatskom tlu. Kao što je poznato, glagoljica od XII. st. živi samo na dijelovima hrvatskoga teritorija, na kojima je ona pismo za sve civilizacijske potrebe, a ne kako se kadšto krivo govori i piše, samo za crkvene knjige. Na našim prostorima poprimila je uglate oblike pa se u literaturi govori o *uglatoj* ili *hrvatskoj* glagoljici.

ŽELITE ZNATI VIŠE?

Znanstvena i stručna literatura o životu i djelu Svete Solunske Braće vrlo je velika. Potražite časopis »Slovo« koji izdaje zagrebački Staroslavenski institut! U broju 17. i dvobroju 18–19. objavila je hrvatska paleoslavistica Ivana Petrović rad *Literatura o Ćirilu i Metodiju* prilikom 1100. jubileja slavenske pismenosti (god. 1967. i 1969). Naći ćete puno zanimljivih naslova.